

Vene–Saksa gaasijuhe: keskkond ja poliitika

Küllo Arjakas (RiTo 13), Riigikogu liige, Eesti Keskerakonna poliitiline sekretär

Eestit ja teisi Läänemere–äärseid riike ei tee Läänemerre rajatava gaasijuhtme puhul rahutuks mitte ainult keskkonnareostuse oht, vaid ka gaasijuhtme ette kerkinud energiapoliitilise vaikuse loor.

Venemaa–Saksamaa gaasijuhtme rajamine, mis kujutab endast Põhja–Euroopa gaasijuhet, puudutab kõigi Läänemere maade huve. Gaasijuhtme ehitamist alustati Leningradi oblastis juba 2005. aasta augustis, esimene 140–kilomeetrine lõik peaks valmima 2006. aasta suvel. Juhtme veealune osa algab Viiburi lähedalt Portovaja lahest, kuhu rajatakse kompressorjaam. Gaasitoru kulgeb Läänemere põhjas 1189 km kuni Greifswaldini Saksamaal. Arutluse all on olnud gaasijuhtme pikendamine läbi Saksamaa ja Belgia Hollandisse ning Suurbritanniasse. Igal juhul kinnitati gaasihoidla rajamise kava 2005. aasta oktoobris pärast Venemaa presidendi Vladimir Putini Belgia–visiiti. Gaasijuhtme veealuse osa esimene etapp (esimene toru) valmib plaani kohaselt 2010. aastaks ning siis algab esimene gaasitransiit, 2013. aastal peaks Põhja–Euroopa gaasijuhe töötama täisvõimsusel.

Küsimus Läänemerre rajatava gaasijuhtme keskkonnamõjust saab erilise tähenduse mere haavatavuse tõttu: Rahvusvaheline Mereorganisatsioon (IMO) on kuulutanud Läänemere eriti tundlikuks merealaks, jättes küll välja selle Venemaale kuuluvad osad Soome lahe idaosas ja Kaliningradi ümbruses.

Hulk väga olulisi gaasijuhtme rajamisega seotud asjaolusid on paraku ebaselged. Teada pole gaasijuhtme täpne asukoht, hindamata on gaasijuhtme mõju keskkonnale. Ebaselgete asjaolude puhul on meile kindlaks toeks Läänemere merekeskkonna kaitse õiguslik raamistus.

Suurima keskkonnaohu allikas

Nii Eesti kui ka Venemaa ja Saksamaa on ühinenud Läänemere piirkonna merekeskkonna kaitse konventsiooniga. Selles on sätestatud ettevaatusprintsipi rakendamise kohustus, mis tähendab ka keskkonnamõju hindamise kohustust. Helsingi Läänemere merekeskkonna kaitse komisjoni (HELCOM) delegatsioonide juhtide nõupidamisel 2005. aasta detsembris kinnitas Venemaa delegatsioon, et gaasijuhtme rajamisel peetakse kinni Läänemere merekeskkonna kaitse konventsioonist ja Espoo konventsioonist, ehkki Venemaa ise ei ole Espoo konventsiooniga ühinenud.

Espoo konventsioon sätestab piiriülese keskkonnamõju hindamise ning meetmete võtmise kohustuse, et ennetada ja vältida reostust. Konventsioon näeb ette, et päritoluriik – antud juhul ilmselt siis Venemaa – tagab keskkonnamõju hindamise enne otsuse langetamist, ning selles öeldakse, et kahjulikku piiriülest keskkonnamõju võib esile kutsuda ka suure läbimõõduga gaasijuhe. Saksamaa on Espoo konventsiooni liige, seega laienevad nõuded ka Saksamaale.

Gazpromi esindaja kinnitas, et kavandatav gaasijuhe kulgeb läbi Venemaa, Soome, Rootsi, Taani ja Saksamaa jurisdiktsiooni all olevate veealade ning keskkonnakaitse mõju hinnatakse aastail 2006–2007. Gaasijuhtme merealuse osa uuring valmib teadaolevalt 2006. aasta detsembriks. Keskkonnamõtjude hindamisse kaasatakse riigid, mille jurisdiktsiooni all olevaid veealaid gaasijuhe läbib, teisi riike lubati kaasata nende huvi korral. Eestil on nüüd võimalus osaleda võrdväärselt teiste riikidega keskkonnamõtjude hindamise protsessis ning saada informatsiooni.

Gaasijuhtmega kaasnevad keskkonnariskid tulenevad eeskätt Teises maailmasõjas ja selle järel Läänemere uputatud laskemoonast jm sõjavarustusest, millest suurim ohullikas on keemiarelvad. Keemiarelvade peamised uputamise kohad on teada ja sellega saab gaasijuhtme asukoha määramisel arvestada. Ilmselt on hulk keemiarelvi uputatud muudesse vetesse ning kaardimaterjalid ja muudes andmetes on kaheldavusi. HELCOM-i hinnangul on keemiarelvade otsene oht merekeskkonnale väike, sest osa ohtlike keemilisi ühendeid on lagunenud vähem ohtlikeks ühendeiks.

Muudest keskkonnaohtudest võiks märkida gaasi väljapaiskumist gaasijuhtme purunemise korral. Gaasijuhe võib saada viga või koguni puruneda mitmel moel: näiteks toru vigastamisel ankruga, traalides või laevaõnnetuse korral. Teoreetiliselt ei ole võimalik välistada ka terrorismiga seotud riske. Gaasileke on ümbritsevale elukeskkonnale ohtlik purunemiskoha vahetus läheduses, ent kitsas Soome laht või isegi ulatuslikum Läänemeri on ikkagi väike ja terviklik ökosüsteem.

Väljaspool Eesti merealaid

Ohu minimeerimiseks võib gaasijuhtme paigutada teatud lõikudes süvendesse või toru pealt katta. Pean tunnustama, et ühtegi näidet avariidest, kus veealust gaasijuhet oleks vigastatud, ei õnnestunud esmasel otsimisel kirjandusest leida. Ka Eesti ja Leedu keskkonnakaitse spetsialistid on allakirjutanu samalaadsetele küsimustele keskkonnakonverentsidel jäänud esialgu vastuse võlgu. Merelisi gaasijuhtmeid on ehitatud näiteks rohkem kui 30 aastat Norras ning need kulgevad Põhjamerest Barentsi mereni.

Nii-öelda piirkondlikele konventsioonidele lisaks tuleb silmas pidada ÜRO 1982. aasta mereõiguse konventsiooni, mis sätestab riikidele kohustuse säilitada ja kaitsta merekeskkonda, käsitledes lähemalt merereostuse vältimist ning reostuse vähendamise ja kontrolli meetmeid. Selle konventsiooni osapooled on nii Saksamaa, Venemaa kui ka Eesti.

Konventsioon lubab riikidel paigaldada merealuseid kaableid ja torujuhtmeid, sest see on üks osa üldtunnustatud avamere vabadusest. Torujuhtmete suuna ja paigaldamiskeemi peab heaks kiitma rannikuriik (§ 79). Rannikuriigina käsitletakse riiki, kelle territoriaalvetes või majandusvööndis vastav tegevus toimub.

Et Põhja-Euroopa gaasijuhe hakkab teadaolevalt kulgema väljaspool Eesti merealaid, siis mainitud konventsiooni mõistes Eesti ei ole rannikuriik ja seetõttu ei tule Põhja-Euroopa gaasijuhtme skeeme ning suundi Eestiga kooskõlastada. Küll aga sätestab mereõiguse konventsioon veel teaduslike mereuuringute võimalused rannikuriigi majandusvööndis –

ning selleks on vaja rannikuriigi luba. Mereuuringud Eesti Vabariigi majandusvööndis on sätestatud majandusvööndi seadusega.

Siiani ei ole Venemaa küsinud luba teha uuringuid meie majandusvööndis. Sellest hoolimata tegi Vene uurimislaev Pjotr Kotsov 2005. aasta 10. novembri hommikul Eesti majandusvööndis uuringuid. Meie piirivalveamet saatis kohale piirivalvelaeva ja piirivalve lennusalga lennuki ning neilt tuvastati, et laev tegeleb ebaseaduslike uuringutega. Eesti piirivalvelaev andis Vene laevale korralduse suunduda Naissaare lähedale ankruplatsile, et laeva tegevuse seaduslikkust kindlaks määrata – avamerel polnud seda halva ilma tõttu võimalik teha. Algul Vene laev allus piirivalve korraldustele, ent Naissaare lähedal muutis kurssi, et Eesti vetest lahkuda, eirates piirivalve korraldusi.

Piirivalve otsustas laeva jõuga mitte kinni pidada ning jälgis alust kuni selle väljumiseni Eesti merealadest kell 14.11. Seega rikkus Venemaa transpordiministeeriumi hüdrograafiavalitsuse uurimislaev Eesti majandusvööndi seadust ja ÜRO 1982. aasta mereõiguste konventsiooni ning Eesti piirivalve korraldusi. Piirivalve tuvastas ja dokumenteeris laeva rikkumised ning sellest anti teada Venemaa ametivõimudele (ajakiri Meremees, nr 4, 2005, lk 24).

Energiapoliitiline vaikuseloor

Kokkuvõtvalt saab tõdeda, et õiguslik raamistus Läänemere ja ümbritseva keskkonna kaitse tagamiseks ning kavandatava gaasijuhtme kahjulike keskkonnamõjude vältimiseks ja ennetamiseks on olemas. Õigusaktid seavad osalevatele riikidele selged kohustused. Kas neid täpselt järgitakse, seda näitab aeg. Mõned oletused jäävad oletusteks senimaani, kuni pole avalikustatud uue gaasijuhtme täpset asukohta ning pole algatatud ega hinnatud gaasijuhtme mõju keskkonnale.

Mõistagi on vajalik – isegi hädavajalik –, et kavandatavatesse protsessidesse oleksid kaasatud kõik Läänemere-äärsed riigid ning teabevahetus ja vastastikune koostöö aitaksid tagada Läänemere puhtuse. Lootust selleks on, sest nii Venemaa kui ka Saksamaa on korduvalt kinnitanud valmisolekut järgida kõiki keskkonna reegleid ja nõudeid, pealegi on Saksamaal tugev roheline liikumine, millega sealsetel rahandus- ja majandusringkondadel tuleb arvestada. Oma keskkonnasihte silmas pidades peab Eesti hankima informatsiooni, osal ema vaatlejana ümarlaudades jm, olema terane küsija ning nõustuma ainult täpsete vastustega. Kindlasti peame taotlema avatud arutelusid.

Näib, et esmane infovahetus Läänemere gaasijuhtme kohta on alanud hilja ning jäänud katkendlikuks. Tegelikult on selle projekti kallal töötatud pikki aastaid (alates 1997. aastast), algselt nn töövaiandina ehk ühena võimalikest gaasijuhtmetest teiste alternatiivsete variantide hulgas. Ilmselt jõuti viimaseil aastail üsna kaugemale ning tööde ette kerkis omapärane vaikuseloor. Nimetatud asjaolud, gaasijuhtme marsruudiga seotud energiapoliitilised ja energiamajanduslikud valikud ning kogu gaasijuhtme rajamise lõppfaasi osav ja omapärane vormistus – ühelt poolt Saksamaa ja Venemaa erafirmad, teiselt poolt 2005. aasta septembris allkirjastamise juures viibinud Saksamaa kantsler Gerhard Schröder

ning Venemaa president Vladimir Putin – lisab gaasijuhtme keskkonnateemadele selge poliitilise mõõtmel.

Toru ehitamiseks ja haldamiseks moodustatavas ettevõttes saab Gazprom 51% aktsiatest, kaks Saksamaa ettevõtet 24,5%. Eelleping lubab kaasata veel neljanda partneri, ent Gazpromi 51%-line osalus sellest ei muutu. Täiendavaid küsimusi tekitas 2005. aasta lõpus ametist lahkunud ning 2006. aasta varakevadel gaasikontserni Gazprom rajatava Läänemere gaasijuhtme järelevalvenõukogu esimehe kohale asunud Gerhard Schröder. Talle heideti ette huvide konflikt, sest just tema valitsus andis Gazpromile miljardieurose laenugarantii. Schröder kinnitas, et tema ei teadnud laenu garanteerimisest, sest see otsustati temast mööda minnes. Schröderi tollane valitsuspartei – rohelised – nõudis parlamendikomisjoni loomist uurimaks kantsleri otsuste seaduslikkust.

Mäng üle teiste peade

Kõige selgemalt tunnetab majanduspoliitilist ohtu Poola, kelle president Lech Kaczyński on 2006. aasta kevadel korduvalt võrrelnud Vene–Saksa gaasijuht 1939. aasta kurikuulsa Molotovi–Ribbentropi paktiga. Poola kaitseminister Radek Sikorski kordas sama paralleeli 2006. aasta aprilli lõpus Brüsselis, lisades, et Saksamaa suhtumine õõnestab Euroopa Liidu ühist välis- ja julgeolekupoliitikat ning paludes Saksamaa uuel kantsleril Angela Merkelil loobuda nimetatud gaasijuhtme rajamisest. Saksamaa poliitikud nõudsid seepeale Poola peaministrilt, et too kutsuks korrale oma kaitseministri ning et viimane võtaks oma teravad ütlused tagasi. Poola näeb ohtu, et veealune gaasijuhe – mille rajamine on isegi kallim maismaal paiknevast gaasijuhtmest – jätab Poola ja Balti riigid kõrvale või koguni tupikusse. Mäng üle Poola ja Baltimaade äratas neis riikides ajaloolise umbusu Berliini–Moskva telje vastu. Gazprom ise on meretoru otsustamise põhiargumentidena nimetanud suveräänsusriski ja madalamaid transiidikulusid (transiiditasud, gaasivargus).

Poolas on arvatud, et kuna Venemaa ja Saksamaa uputasid sõjagaase jm sõjavarustust Läänemerele, siis las nad nüüd ka koristavad mere, mis tõstaks tuntavalt projekti maksumust. Samas on HELCOM pigem seda meelt, et uputatud sõjavarustust ei tohi enam puudutada. Poolakad, leedulased jt rõhutavad, et gaasijuhe paikneb meres üle 1000 kilomeetri ning sellest saab senistest pikim merealune gaasijuhe maailmas. Läänemeres selliseid gaasijuhtmeid pole ning seetõttu ei ole ka eksploatatsioonikogemusi.

Lätlased tunnevad end puudutatuna, et uue gaasijuhtme rajamisega minnakse mööda Läti Incukalnsi suurest gaasihoidlast (puhverladu), kus saaks hoida gaasi varuks mitmele riigile, kui näiteks talveoludes või muul põhjusel kasvab järsult gaasivajadus. Skandinaaviamaad on samuti, küll ettevaatlikumalt, kritiseerinud Venemaa–Saksamaa gaasijuhtme ettevalmistamist ja nimetanud “halvaks praktikaks selle allkirjutamist ilma Läänemere riikideta”. Suure tõenäosusega võib üks harujuhe minna Rootsi, seega jääb ametlik Rootsi diskussioonides tagasihoidlikuks. Välistada ei saa harujuhtme rajamist Soome ning see võib Eestile sobida, kui selleks ajaks on valmis saanud Soome ja Eesti vaheline gaasitoru (*Balticconnector*).

Mitmed Poola ja Leedu ning otseste asjaosaliste maade poliitikud on juhtinud tähelepanu tänavu jaanuaris puhkenud Venemaa–Ukraina, Venemaa–Moldova ja Venemaa–Gruusia

teravatele gaasitülidele, õigemini küll tülidele uue gaasihinna, hinna kehtestamise tähtaegade jm tingimuste üle. Selle aasta kevadsuvel on tõusmas uus tüli Venemaa ja tema suurima SRÜ-liitlase Valgevene vahel, kus Gazprom taotleb kolmekordset hinnatõusu. Samal ajal annab Venemaalt saadava gaasi ja nafta edasimüük Lääne-Euroopasse koguni 28–30% Valgevene riigieelarve tuludest. Analüütikud arvavad, et Gazprom tahab endale saada Valgevene monopolset gaasijuhtme firmat Beltransgaz. Nii on gaasihindade ja tarnetingimuste kõrval muutunud uueks võitlusväljaks olemasolevate gaasiekspordijuhtmete kontroll.

Eesti avalikkus alles ärkas

Siiani on Põhja-Euroopa gaasitrassi vastu kõige häälekamalt protestinud Poola ja Leedu, eelistades sellele *Amber Pipeline*'i (gaasijuhe *Jamal 2*). Praegu sellega ei tegelda ning põhiküsimus on projekti üldine tasuvus. Leedu presidendi teravate sõnavõtude peale 2005. aasta suvel "ärkas" ka Eesti avalikkus. Et paljud asjaolud on veel lahtised, pole Eesti gaasijuhtmeettevõtmist selgelt toetanud ega ka vastustanud. Balti Assamblee resolutsioonis 2005. aasta novembris rõhuti esmajoones keskkonnakaitse aspektidele.

Nii ongi üsna kiiresti esile tõusnud küsimused kolme Balti riigi, kogu Läänemere regiooni ning Euroopa Liidu kui terviku energeetikaalase koostöö ning julgeoleku kohta, viimane on aina kasvava tähtsusega osa riikide üldisest julgeolekupoliitikast.

Samas on selge, et energiapoliitika jääb ikkagi eeskätt rahvuspoliitikaks ning sellest Euroopa Liidu ühist energiapoliitikat saada on äärmiselt keeruline. Seda enam, et vastaspoolele jääb suurte gaasivarudega Venemaa, kel on võimalik ajada oma hinnapoliitikat ning uue turuhõivega *divide et impera* poliitikat.

Tugev, 250 miljardi dollari suuruse turuväärtusega Gazprom on 2006. aasta alguseks tõusnud koguni maailma kümne suurima kontserni hulka. See annab Gazpromile ja ka Venemaale hea võimaluse edendada majandustegevust ning ajada oma poliitikat. Teatavasti toodi president Putini initsiatiivil Gazpromi aktsiate enamuspakk tagasi riigi kontrolli alla, mis avab uusi võimalusi äritegevuse ja poliitika sidumiseks. Muide, president Putin on 1996. aastal Peterburi Mäeinstituudis kaitstud majanduskandidaaditöö kirjutanud riigi kontrollitavate toorainekompaniide võimalustest olla seotud riigi välispoliitikaga ning hoida sel moel Venemaa suurriiklikku staatust.

Üha ärevamaks muutunud poliitikud on gaasile alternatiivide otsinguil suunanud pilgud Aserbaidžaanile ning Türkmenistanile ja teistesse Kesk-Aasia riikidesse. Ent sealsete gaasitarnetega kaasneb uusi majanduslikke ja tehnilisi probleeme, samuti hoiavad Venemaa ja Gazprom sealse regiooni arengul väga kiivalt silma peal.